

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ РОСІЙСЬКИХ ДІЄСЛІВ ІЗ ПРЕФІКСОМ *от-* УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ*

© Матанцева А. О., 2011

У статті досліджено адекватність українського перекладу російського дієслівного префікса *от-* у значенні завершеної дії, розглянуто випадки, коли відповідна російська морфема бере участь у творенні доконаного виду й коли вона вказує на фінітивний та кількісний роди дії, докладно вивчено вживання українського префікса *від-* у невластивому йому «власновидовому» значенні.

Ключові слова: українська мова, російська мова, проблеми перекладу, відповідник, категорія виду, категорія родів дії, префікс

Ukrainian translation of words with the Russian verbal prefix *от-* that has a meaning of finished action is investigated. The cases are analysed when this Russian morpheme is used to form perfective and imperfective verbs. The usage of the Ukrainian prefix *від-* is studied in more detail.

Keywords: Ukrainian language, Russian language, problems of translation, analogue, aspect, prefix.

Укладаючи перекладні словники, дуже важливо якомога точніше дібрати відповідника до того чи того слова. Це стосується й лексичної одиниці загалом, і морфем, з яких вона складається, зокрема. На жаль, у сучасних лексикографічних працях унаслідок мовної політики радянського уряду, спрямованої на «зближення двох «братніх» мов», трапляються лексичні й словотвірні кальки з російської мови, що спотворюють значення слів, наприклад, *водометальний, рух по найкоротшому шляху* [6, с. 66–71].

Уважаємо, що детального вивчення потребують усі засоби словотворення. Однак зараз пропонуємо звернути увагу на префіксацію, а саме: на адекватність перекладу тих російських дієслівних префіксів, що виконують роль показника категорії виду, і тих, що беруть участь у творенні родів дії.

Зауважимо, що на сьогодні в українському мовознавстві природа префіксації як засобу творення дієслів доконаного виду все ще залишається дискусійним питанням. Найбільше суперечок точиться навколо статусу тих префіксних морфем, що утворюють дієслівні видові опозиції. Одні науковці вважають, що компоненти префіксної видової пари – це форми того самого слова, відмінні лише граматичним значенням виду, наприклад, *робити – зробити, писати – написати*. Тут йдеться про те, що семантика префікса нейтралізується, і він набуває суто граматичного значення. Зокрема, про це йдеться у працях В. В. Виноградова, М. А. Жовтобрюха, Б. М. Кулика, Н. С. Авілової, В. М. Русанівського. Інші дослідники, наприклад, Ю. С. Маслов, А. В. Бондарко І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, М. І. Калько вважають, що префікс, приєднуючись до безпрефіксного дієслова недоконаного виду, зазвичай додає до нього нову семантику, й тому компоненти префіксної видової опозиції – це різні дієслова. Тут йдеться про те, що головна мета перфективації, на відміну від імперфективації, додати новий елемент до лексичного значення слова, а зміна вида дієслова – це вторинний процес. Інколи префікс граматикалізується й така його функція висувається на перший

план та стає єдиною. Однак творення видових пар – це лише одна зі сторін ширшого процесу, спрямованого, передовсім, на творення нових слів. Видові пари при префективізації виникають лише в деяких випадках і не мають регулярного характеру. Саме відсутність граматичної регулярності при формотворенні є підставою того, що названі вище науковці не зараховують префікс до засобів творення видових опозицій [7, с. 48–65; 13, с. 6–7; 14, с. 36–41; 15, с. 40–41].

Неоднозначність у потрактуванні префіксації як засобу творення видових опозицій, з одного боку, і небажаний вплив російської мови, з іншого, призвели до того, що деякі українські префікси-відповідники до російських морфем дібрано не досить вдало.

У нашій роботі розглядатимемо особливості перекладу українською мовою російського дієслівного префікса *от-*, що вказує на завершену дію. На нашу думку, головна складність полягає в тому, що за допомогою цієї російської морфемати утворюють як доконаний вид, пов'язаний зі значенням лише заведеної дії, так і роди дії: у цьому випадку, окрім значення заведеної дії, процесу, стану, префікс має додаткову семантику [1, с. 287–313; 4, с. 191–194; 12, с. 136].

Аби розмежувати дієслова, що належать до категорії виду й родів дії, скористаємося спостереженнями М. О. Шелякіна. Він уважає, що морфема *от-* виконує видову функцію в словах, які вказують на виробничі поняття: *отделать, отмочить, отредактировать, отникелировать, отчеканить* [12, с. 136]. Крім того, ми враховували тлумачення слів у лексикографічній праці «Словарь современного русского литературного языка: в 17-и тт.» (1950-1965) за редакцією В. І. Чернишева.

Щоб визначити питомі українські відповідники до префікса *от-*, ми простежили зміни, що відбулися в українських дієсловах у «Російсько-українському словнику» (1924–33 рр.) за редакцією С. Єфремова та А. Кримського (далі – КЄ), у «Російсько-українському словнику» (1970) за редакцією С. І. Головащука (далі – РУС/1970) і в «Російсько-українському словнику» (2003) за редакцією В. В. Жайворонка (далі – РУС/2003). Кожен зі словників представляє один з періодів розвитку української лексикографії: 20 – 30-і рр. ХХ ст., 30-і – 80-і рр. ХХ ст., кін. ХХ ст. – поч. ХХІ ст. Зауважимо: наша періодизація досить умовна. Пов'язана вона із соціально-політичними змінами, що впливали на становлення української лексикографії. Так, у 20-х рр. ХХ ст. відбувався процес українізації; тоді в лексикографії панував етнографічний принцип, і перевагу надавали питомим українським словам та словотвірним моделям, а слова та терміни чужомовного походження пристосовували згідно з моделями запозичування, притаманними українській мові. Період 30-і - 80-і рр. ХХ ст. пов'язаний із правлінням на території України радянської влади та впливом панівної для того часу російської мови на українську, зокрема, у словотворенні. Кін. ХХ ст. – поч. ХХІ ст. – сучасний період розвитку лексикографії в незалежній Україні, що має свої прикмети.

Проаналізуємо, які українські префікси є відповідниками до російської морфемати *от-* у КЄ, РУС/1970, РУС/2003.

1. Префікс *от-* як засіб творення видової пари

1.1 «Російсько-український словник» (1924–33 рр.)

У цій лексикографічній праці відповідниками до морфемати *от-* виступають здебільшого префікси *ви-* (30,43%): *рос.: отгладить – укр.: вигладити, випрасувати; рос.: отлакировать – укр.: вилакувати; по-* (21,74%): *рос.: отлудить – укр.: побілити (посуд); рос.: отмыкать – укр.: помикати (мички)*. Часто натрапляємо на словосполуку зі словом *скінчити (кінчити)* (30,43%): *рос.: открасить – укр.: кінчити фарбувати; рос.: отковать – укр.: скінчити кувати*. Префікси *від-* (4,35%), *до-* (4,35%), і *з-* (4,35%), а також словосполуки з лексемою *перестати* (4,35%) як відповідники до префікса *от-* у словнику майже не трапляються: *рос.: отлакировать – укр.: відлакувати; рос.: отковать – укр.: перестати кувати, рос.: отделать – укр.: зробити що*.

---

* За цінні поради вдячна учасникам робочого семінару із проблем специфіки семантичної навантаги елементів словотвору в науковій мові (м. Харків)

З названих вище префіксів лише морфема *по-* й *з-* є засобами творення дієслівної видової опозиції. До того ж, за нашими спостереженнями, префіксальна одиниця *по-* продуктивніша за морфему *з-*.

Префікс *ви-* пов'язаний з формуванням результативного дієслівного роду. Однак, за І. Р. Вихованцем, його можна трактувати і як видовий, оскільки тут результативне значення невідокремлене від видового [2, с. 241]. Пор.: *лакувати – вилакувати, прасувати – випрасувати*.

Префікс *до-*, крім «власновидового» значення, додає дієслову нову семантику й пов'язаний із творенням родів дії. Так, у поєднанні з дієсловами, які вказують на конкретні фізичні дії, що визначають трудову діяльність людини, він називає завершену результативну дію. Тому вважаємо, що префіксальна морфема *до-* не є цілковитим відповідником до російського префікса *от-*. На нашу думку, у словниковій статті за допомогою прикладів чи ремарок варто вказувати на додаткове значення, що префікс додає до дієслова. Це допоможе зрозуміти, у якому контексті краще вживати те чи те дієслово.

Доцільність використання префікса *від-* у ролі «чистого» видового префікса розглянемо пізніше.

1.2. «Російсько-український словник» (1970) за редакцією С. І. Головащука

Тут відповідниками до префікса *от-* виступають морфема *від-* (28, 57%), *по-* (28,57%), *ви-* (14,29%), словосполучення зі словом *скінчити (кінчити)* (14,29%), морфема *з-* (9,52%), *про-* (4,76%). Пор.: *отковать – укр.: відкувати, скінчити кувати; рос.: отникелировать – укр.: віднікелювати, понікелювати; рос.: отредактировать – укр.: відредагувати, зредагувати; рос.: отбелить – укр.: вибілити, побілити, рос.: оттанцевать – укр.: протанцювати, відтанцювати*.

Бачимо: найчастіше вжито префікси *від-*, *по-*, а морфема *про-* в цьому значенні найменш продуктивна. Порівняно зі словником 1924–33 рр. зростає кількість слів із префіксами *від-*, *по-*, *з-*, натомість рідше натрапляємо на дієслова з морфемами *ви-* й сполучення зі словом *скінчити (кінчити)*.

1.3. «Російсько-український словник» (2003) за редакцією В. В. Жайоронка

Як і в словнику 1970 року, відповідниками слів із префіксом *от-* є морфема *від-* (33,33%), *по-* (28,57%), *ви-* (16,67%), сполучення зі словом *скінчити (кінчити)*, префікси *з-* (8,33%), *про-* (4,17%). Пор.: *рос.: отлудить – укр.: відлудити, відбілити; рос.: отбелить – укр.: вибілити, побілити; рос.: отметать – укр.: кінчити метати; рос.: отвалять – укр.: зваляти; рос.: отплясать – укр.: протанцювати*.

Найчастіше вжито префікси *від-*, *по-*. Крім того, кількість дієслів із префіксом *від-* більшає. Трапляються випадки, коли в КЄ на позначення доконаного виду подано дієслова з видовим префіксом *по-*, а в РУС/2003 відповідні лексеми мають морфему *від-*. Пор.: *рос. отлудить (посуду) – побілити (КЄ); відлудити, відбілити (РУС/2003)*. На нашу думку, на позначення доконаного виду краще вжити слово *побілити*, оскільки префікс *по-* не має жодних додаткових відтінків.

Зупинімося докладніше на семантиці префікса *від-*. Сучасні словники фіксують дієслова, у яких цей префікс указує на доконаний вид. Однак не всі граматики зараховують префікс *від-* до тих морфем, що беруть участь у творенні видової пари [2, с. 228; 10, с. 341; 11, с. 368], і називають її засобом творення фінитивного роду дії.

Думки мовознавців, що вивчають семантику українських префіксів, також відмінні. В. С. Ільїн (1953) наголошує, що морфема *від-* дуже рідко виступає як засіб творення безпосередніх видових опозицій [5, с. 37]. У праці «Словотвір сучасної української літературної мови» (1979) про «власновидове» значення префікса *від-* зовсім не згадано [8, с. 255]. Натомість у дослідженні С. О. Соколової (2003) вказано, що префікс *від-* може не мати додаткових відтінків і тоді його значення наближається до суто видового, наприклад, *відремонтувати* [9, с. 207].

Складність розуміння семантичних особливостей цієї морфemi полягає в тому, що така його продуктивність на позначення доконаного виду могла бути спричинена не внутрішніми законами мови, а зовнішнім, навмисним утручанням у структуру української мови з боку радянської влади.

Це можна простежити на прикладі «Правописного словника» (1914) Г. Г. Голоскевича, де зовсім не подано дієслів на кшталт *відредагувати*, *відрецензувати*, натомість вжито лексеми *зредагувати*, *зрецензувати*, *зреформувати*, *зсистематизувати* [3, с. 150], що є, на нашу думку, вдалішими, бо не мають жодних додаткових відтінків. Після 30-х рр. ХХ ст., коли було опубліковано сумнозвісні бюлетені, де йдеться про зближення російської й української мов, у словниках починають з'являтися дієслова з морфемою *від-*. Більш того, інколи лексеми із префіксом *від-* витісняють слова із префіксом *з-*. Наприклад, «Російсько-український словник» (1970) фіксує дієслово *відрецензувати* й не подає *зрецензувати*.

Дослідження обмежено лише дієсловами-відповідниками до російських лексем з префіксом *от-*. Переважна частина цих слів позначає виробничі процеси й терміни, наприклад, *відлакувати*, *віднікелювати*, *відредагувати* тощо. Наголосимо, що їх часто використовують у науковому стилі, де важливими є точність й однозначність. Однак, на нашу думку, приєднуючись до названих вище лексем, префікс *від-* може вказувати не лише на доконаний вид, а й мати додаткову семантику. Наприклад, у дієсловах *відлакувати*, *віднікелювати* морфема *від-* має семантику зворотного напрямку процесу. Слова *відредагувати*, *відрецензувати* можна витлумачити як повну, вичерпну дію, що дозволяє зарахувати їх до фінітивного роду дії. Такі додаткові відтінки призводять до небажаної в науковій мові багатозначності, а тому використовувати префікс *від-* на позначення доконаного виду не варто. Вважаємо: тут доцільніше використовувати префікси *по-*, *з-*: *понікелювати*, *полакувати*, *зредагувати*, які, поєднуючись із відповідними дієсловами, не мають інших значень.

Отже, на наш погляд, префікс *від-*, як відповідник до *от-*, варто вживати, коли йдеться про повноту й вичерпність дії, а видові пари утворювати за допомогою префіксів *з-*, *по-*.

2. Префікс *от-* як засіб творення родів дії

Відповідниками до префікса *от-* як засобу творення фінітивних або кількісних родів дії виступають такі одиниці:

1. Префікс *від-*: залежно від дієслова, з яким поєднується, може мати два значення: передавати завершення дії як наслідок її повної вичерпаності [2, с. 237] або вказувати на інтенсивність виконання дії, наприклад, *рос.: отъездить – укр.: від'їздити*; *рос.: отбарабанить – укр.: відбарабанити*; *рос.: отдубасить – укр.: відлущувати*. Тут цей префікс точно передає значення російської морфемі *от-*.

2. Префікс *пере-*: вказує на припинення дії, процесів, станів, що тривали довго [2, с. 238]. Пор.: *рос. отишалить – укр.: перепустувати*; *рос.: отишипеть – перешипити*; *рос.: отицёлкать (о соловье) – укр.: перетьохкати*.

3. Словосполуки зі словом *скінчити* (*кінчити*): *скінчити подорож*, *скінчити ссати*, (*с*)*кінчити науку*. У словнику 1924 – 33 рр. таких словосполучень – 10%, у праці 1970 р. – 3,09%, а словнику 2003 р. – 3,88%. Бачимо: їхня кількість меншає. На наш погляд, це відбулося із двох причин. По-перше, деяких російських слів, зафіксованих у КЄ, у двох інших лексикографічних працях немає, наприклад: *отбразничать*, *отвенчать*, *отколотить (на клепале)*. Це пов'язано з тим, що відповідні лексеми застаріли. По-друге, названу вище сполуку слів заступили дієслова, утворені переважно за допомогою префікса *від-*: *скінчити щебетання (КЄ) – відщебетати (РУС/2003)*, *скінчити (перестати) шуміти (КЄ) – відшуміти, відгомоніти, відлементувати (РУС/2003.)*, *скінчити частувати (КЄ) – відчастувати (РУС/2003)*. Можливо, причиною такого явища є закон економії мови, коли продуктивніша словотвірна модель витісняє менш продуктивну.

4. Словосполука зі словом *перестати*: *перестати шахрувати*, *перестати шипіти*, *перестати скрипіти*. Кількість відповідних словосполук також меншає. Так, у КЄ їх близько 8,67%, у РУС/1970 словосполук зі словом *перестати* немає, а в РУС/2003 їхня кількість становить 2,91%. Причини таких змін ті самі, що й у випадку зі сполукою слів із лексемою *скінчити* (*кінчити*).

Кількість інших префіксів-відповідників до морфемі *от-* в усіх трьох словниках незначна. Такими є морфологічні одиниці: *с-*, *об-*, *роз-*, *у-*, *до-*, *про-*, *на-*, *ви-*. Пор.: *рос.: отплюнуть – укр.:*

сплюнуть; рос.: *отвенчатъ* – укр.: *обвінчати*; рос.: *отжидётъ* – укр.: *розріднути*; рос.: *отжиреть* – укр.: *угодуватися*; рос.: *отострїтъ* – укр.: *нагострїти*; рос.: *отзвенеть* – укр.: *продзвеніти*, рос.: *отпоротъ* – укр.: *ві(ш)парити, вісікти кого*.

Отже, більшість дієслів, що мають у своєму складі префікс *от-*, належать до фінитивних родів дії. Це значення передано за допомогою українських префіксів *від-*, *пере-*, *до-*, а також словосполучень зі словами (*с*)*кінчити, перестати*. Набагато меншу кількість дієслів зараховуємо до кількісних родів дії. У цьому випадку префіксові *от-* відповідають морфеми *ви-*, *на-*.

Як показало дослідження, українські відповідники до російської морфеми *от-* переважно дібрано вдало. Однак детальнішого розгляду потребує доцільність вживання префікса *від-* на позначення доконаного виду. Предметом вивчення стали лише ті українські дієслова, що відповідають російським лексемам із префіксом *от-*. Однак ми певні, що подальше вивчення семантики морфеми *від-* дасть змогу глибше зрозуміти цю проблему й сприятиме нормалізаційним процесам в українській мові.

Словники: 1. Російсько-український словник: у 4-х тт. / [ред. А. Кримський, С. Єфремов] [Електронний ресурс]: Електронна версія російсько-українського словника А-П / [підг. О. Телемко]. – К. : Червоний шлях, 1924–1933. – Режим доступу до словн.: <http://www.r2u.org.ua> – Назва з екрану; 2. Російсько-український словник: у 3-х тт. / [ред. С. І. Головацук]. – К. : Наук. думка, 1969; 3. Російсько-український словник [ред. В. В. Жайворонок]. – К. : Абрис, 2003. – 1424 с.

1. Авилова Н. С. Вид глагола и семантика глагольного слова / Н. С. Авилова. – М. : Изд-во «Наука», 1976. – 326 с. 2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Університетське видавництво «Пульсари», 2004. – 398 с. 3. Голоскевич Г. Г. Правписний словник / Г. Г. Голоскевич. – Лондон : Вид-во союзу українців у Великій Британії, 1977. – 451 с. 4. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование / Е. А. Земская. – М. : Просвещение, 1973 – 301 с. 5. Ільїн В. С. Префікси в сучасній українській мові / В. С. Ільїн. – К.: Вид-во АН УРСР, 1953 – 164 с. 6. Матанцева А. О. Динаміка змін термінів і терміносполук з семою рух на прикладі словників ХХ ст. / А. О. Матанцева // Наукові записки. Філологічні науки. Національний ун-т «Києво-Могилянська академія». – 2010. – Т. 111. – С. 66–71. 7. Маслов Ю. С. Вид и лексическое значение глагола в современном русском литературном языке / Ю. С. Маслов // Очерки по аспектологии. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1984. – С. 48–65. 8. Словотвір сучасної української літературної мови // [відп. ред. М. А. Жовтобрюх]. – К. : Наук. думка, 1979. – 405 с. 9. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові / С. О. Соколова – К. : Наук. думка, 2003. – 282 с. 10. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1969. – 582 с. 11. Сучасна українська літературна мова / [за ред. А. П. Грищенка]. – К. : Вища шк., 2002. – 438 с. 12. Шелякин М. А. Категория вида и способы действия русского глагола (теоретические основы) / М. А. Шелякин. – Таллин : Валгус, 1983. – 215 с. 13. Маслов Ю. С. Роль так называемой перфективации и имперфективации в процессе возникновения славянского глагольного вида / Ю. С. Маслов. – М. : И-во АН СССР, 1958. – 38 с. 14. Бондарко А. В. Русский глагол: пособие для студентов и учителей / А. В. Бондарко, А. Л. Буланин. – Л. : Просвещение, 1967. – 190 с. 15. Калько М. І. Аспектуальність і дієслівна полісемія / М. І. Калько. – Черкаси : Брама, 2002. – 143 с.